

KULTŪRA

MENAS  LITERATŪRA  MOKSLAS

Dievo šviesa ir Dievo tamsa



efoto.lt nuotr.

Šv. Velykas įsivaizduojame kaip šviesos šventę. Kitaip ir būti negali – juk tai Kristaus prisikėlimo, triumfo prieš mirtį diena. O kadangi mes, lietuviai, manomės esą glaudžiai susiję su gamta, tai dar nepamirštame pabrėžti, kad tai ir gamtos atgimimo šventė. Nieko čia blogo, tai juk akivaizdu – gamta kiekvieną pavasarį atbunda, ir tam atbudimo stebuklui abejinga negali likti net kiečiausia širdis.

Tačiau gamtos dėsnius sukūrė Dievas, jis juos gali ir pakeisti. Todėl nemanykime, kad šitas gamtos ratas yra amžinas ir pats savaime dieviškas – nepaverskime gamtos ar jos reiškinų stabais. Ypatingas ir nuostabus yra ne kitimas, o amžinybė. Šviesa, kurios nematome trumparegėmis savo fizinio kūno akimis.

Ir ne tik šviesa. Thomas Mertonas savo knygoje „Kopimas į tiesą“ (The Ascent to Truth) šalia šviesos teologijos mini ir tamsos teologiją. Dievą, kalbantį iš „tirštojo debesies“, iš ugnies krūmo – iš tamsos. Mini apgaulingą geismo šviesą, tuštybės tviskesį, aukso dulkėmis spindinčias aistrų voratinkligijas.

Visa tai juk taip pat yra šviesa. Šviesa, kurią mūsų akys ištvėria, prie kurios prisitaiko. Todėl tamsa reikalinga mūsų akims, kad šita šviesa nublanktų, negundytų ir nežeistų, kad mūsų akys vėl įprastų prie tamsos ir ieškotų tamsoje to, kas

neregima, kad ištiestume rankas kaip vaikai, ieškodami, ko galėtume įsitverti aklinoje, šurpioje naktyje. Dievo tamsoje klydinėjanti žmogaus siela ieško išgelbėjimo – būdama pasaulio šviesoje, ji, apakinta blizgesio, to išgelbėjimo nemato.

Dievo tamsoje lyg žvaigždės švyti klausimai: „Su kuo aš eisiu – su Tavimi, Viešpatie, ar su pasauliu? Kur mano sielos buveinė – šiame nuolatiniame kitime ar amžinybėje?.. Kas man svarbiau – meilė ar troškimų realizavimas?.. Kas man šalia esantis žmogus – artimas ar priešas?.. Ką man daryti – pasirinkti kompromisą, patogią tiesą, kad būtų galima ramiai gyventi, ar nesirinkti jokio kompromiso, kas reikštų, kad visas mano gyvenimas bus karas dėl tikėjimo?..“

Dievo tamsa, buvimas toje tamsoje liudija ne tik siaubą, bejėgiškumą, bet ir malonę.

Malonę pajusti išsiskleidžiančios aušros spindulius, nušviečiančius tamsų sielos kontinentą. Po žeme prabundančius gruntinius vandenius. Prasiveriančias akis. Suplazdantį gyvybės atodūsi.

Malonė – pajusti metą, kai į sielą ateina metafizinis pavasaris.

ŠVIESA BEGALINĖ

*Aušros ugnim žėruoja upės...
Aušros rasa nužers laukus –
Ir tik žmogus, sapne sukniubęs,
Dar lyg vidurnaktis niūkus...*

*Bet amžių žinių apie Rytą
Jis tik primiršo, jo širdis –
Rūda, kur Meilė užslapstyta
Kaip jos nežemiška būtis...*

*Ir prie kiekvieno slenksčio laukia
Tokia negėstama žara,
Kad net žudikas Dievo šaukias,
Kad negailavusio nėra...*

*Ir atsilies, kas pavadinti,
Vos tik pašauks Vajys rūstus –
Juk Petras Dievo išsiginti
Suspėjo tiktai tris kartus...*

*Ir tu, nors žemės labo troškis,
Pagieža, apmaudas valdys,
Širdie, prisikėlimui ruoškis –
Jau gieda antrąkart gaidys!*

Jurgis Baltrušaitis
Iš rusų k. vertė Linas Broga

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS



Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas 2014 metams suteikė 24 000 Lt paramą šeštadieniam „Draugo“ priedui „Kultūra“, projektui „Lietuvos kultūros sklaida ir kultūros paveldo išsaugojimas bei lietuvių puoselėjimas pasaulyje“

Šio šeštadienio Kultūros turinys

1-as psl. Renata Šerelytė. Dievo šviesa ir Dievo tamsa • **2-as psl. Stanislovas Abromavičius.** Kelionė po nežinomas, bet brangias vietas • **3-as psl. Dainora Urbonienė.** Viešnage Washingtone/ Knygos „Sovietinės Lietuvos kūrėjai ir griovėjai“ pristatymas LNB • **4-as psl. Algis Vaškevičius.** Dailininkė Birutė Nomeda Stankūnienė • **5-as psl. L. Vailiauskaitė-Rožukienė.** Karpiniai tarsi Velykų margučiai... • **6-as psl. Audronė Girdzijauskaitė.** Mano Druskininkai (3) • **7-as psl. Perpetua Dumšienė.** Lietuvos žvalgyba (1918–1940) • **8-as psl. Kultūros kronika**

Kitame numeryje: Kęstučio Zapkaus paroda Nacionalinėje dailės galerijoje • Naujos knygos



Aleksandro Zapkaus žuvimo vietos Dubių vnk. nustatymas. Iš k.: K. Zapkus, S. Abromavičius ir A. Pilkis Gintauto Vaičiaus nuotraukos

Kelionė po nežinomas, bet brangias vietas

Stanislovas Abromavičius

Pernai Lietuvoje svečiavęsis New Yorke gyvenantis žinomas dailininkas prof. Kęstutis Zapkus dalyvavo knygos apie tėvelį, DKA partizanų štabo viršininką Aleksandrą (1916–1946) „Du Aleksandro Zapkaus gyvenimai“ pristatyme, susitiko su Vilniaus dailės akademijos studentais, iškilmingai iš LGGRTC perėmė tėvelio apdovanojimą – Vyčio kryžiaus ordino Komandoro kryžių, susitiko su prezidentu Valdu Adamkumi, tačiau neturėjo galimybės aplankyti vietų, kur kovojo ir žuvo jo tėvelis. Šiemet Kęstutis atvyko Nacionalinėje dailės galerijoje pristatyti personalinę parodą ir savo darbų albumą. Tai pirmoji išsami šio dailininko tapybos paroda Lietuvoje. Pasak parodos rengėjų, K. Zapkus – vienas žymiausių JAV dirbančių lietuvių dailininkų, tvirtai įaugęs į New Yorko tapybos mokyklą. Jo kūryboje abstrakcija derinama su socialiniu tyrimu, vaizdai grindžiami muzikinio komponavimo ir architektūrinio erdvės struktūravimo principu. 10-ojo dešimtmečio pradžioje K. Zapkus dėstė Vilniaus dailės akademijoje ir paskatino permainas jaunosios kartos lietuvių menininkų kūryboje.

Tačiau šį kartą Kęstutis Zapkus turėjo dar ir tikslą aplankyti tėvelio kovos ir žūties vietas Kaišiadorių rajone.

Apie tėvelio gyvenimą Kęstutis ir 1984 metais mirusi jo motina Florentina, pasitraukę iš Lietuvos į Vakarų 1944 metų vasarą, faktiškai nedaug ką žinojo. Juk Kęstutis tada tebuvo mažas vaikas, gimęs 1938 metais, o motinai bendravimas su Lietuvoje likusiais giminaičiais buvo problemiškas. Ryšiai buvo trapūs, net susirašinėjimas buvo draudžiamas. Po ilgo nežinojimo, iš mūsų gavęs duomenis apie tėvelio likimą, Kęstutis man rašė: „Turiu pats nemažai bėgimo iš Lietuvos ir lagerių gyvenimo išpūdžių, asmeniškų prisiminimų, nes tai buvo labai aistringi ir grėsmingi pergyvenimų sluoksniavimai... Arklių vežimais lekiant svetimais keliais, šalia matėsi žiaurūs karo palikimai – išdarytos sodybos, nužudytų ar sužalotų gyvulių kūnai, kiti apleistų dar gyvų gaudūs baubėjimai, isteriški žmonių maldavimai, klyksmai, aimanavimai, chaosas, mirtis, destrukcija pilname išsiutime. Mama Flora tapo karavano vedėja, nes mokėjo vokiškai, angliškai, rusiškai, lietuviškai, ir taip lengviau gaudais skynėsi bėgimo šuolis. Viename miške, palapinėje, man pabėgėlis daktaras išplovė auglį keulyje (prisimenu aiškiai narkozės kva-

pą ir beklykiančius lėktuvus ir sprogimus virš galvos), tuoj pat įpakavo vežimam, ir toliau nuardėjom beprotišku keliu save gelbėdami... Prisimenu barako gyvenimą, masę moterų su vaikais iš visur suvartų, be žinių, be ateities, ir lyg be praeičių. Barakas milžiniškas, su šimtu trilypiu geležinių lovų, viduryje vienu šildymui anglių pečiu, priekyje vienu didžiuliu langu ir suolu, ir ištais apsėstas blakėm ir utelėm...“

Pagaliau šeima pasiekė JAV. Kęstutis iš pradžių blaškėsi tarp muzikos ir dailės. 1947 metais įstojo į Toringtono mokyklos trečią klasę, mokėsi groti smuiku, reikėsi jaunųjų dailėje. 1952 metais įstojo į Farragut High vidurinę mokyklą, grojo smuiku simfoniniame orkestre, lankė pradinis Čikagos Meno instituto kursus. Jau 1956 metais, baigęs vidurinę mokyklą, apsisprendė, kai laimėjo stipendiją studijuoti dailę. Įstojo į Čikagos Meno institutą. Karo ir vaiko tematika Kęstutį persekiojo visą gyvenimą. Jį pasaulyje ir išpopuliarino darbų ciklas „Karų vaikai“.

Tą gyvenimo etapą pats labai gražiai apibūdino: „Tikiu tyrosios formos menu, bet darbų grupė ‘Karų vaikai’ yra kitokia. Man svarbu moralės atsipeikėjimas, reakcija į pasaulinės žmonijos neteisybes. Šie darbai skirti ir jūsų daliai – karų vaikams. Bandžiau pavaizduoti ne vien protinį šito ir visų karų išpūdį, bet ir tą, kuris lieka pašoniniame sluoksnyje, nors galbūt nėra taip giliai pakastas. Tai tam tikra patirtis, kurios nepakeisi, kuri veržiasi per viską, – per džiaugsmą, ašaras, per troškimus, per pyktį ir net per pilkiausią kasdienybę – kaip kokia piktoji dvasia. Tai karo vaiko tikrovė. Ji visam laikui yra tų išgyvenimų mokinyš – paveiktas, išprievartautas, sužalotas. Visi jausmai tuo patikrinami, viską reikia ironiškai vertinti...“

Į Lietuvą leitenantas Aleksandras Zapkus po pralaimėjimo Sedos mūšyje sugrįžo 1944 metų gruodyje, kai prie Vievio su keturiais vokiečiais pabėgo iš karo belaisvių ešelono, rusų vežamo į Daugpilio stovyklą. Sumanęs sugrįžti į Lietuvą, Aleksandras nebuvo toks naivus, kad galvotų, jog keliolika tūkstančių lietuvių galės rimtai pasipriešinti komunistiniam gaivalui... Su trimis draugais jis žuvo dabartinėje Kaišiadorių rajono teritorijoje, prie Dubių (dabar – Palomenės seniūnija) 1946 metų kovo 24-ąją...

Žinoma, kad 1945 metų gruodžio mėn. Bolševiko būrį išblaškė kareiviai. Mūšyje žuvo ir būrio vadas Leonas Kudelis-Bolševikas. Likę be vado, keliolika kovotojų greitai išsirinko naują – Juozą Kudelį-Dobilą. DKA vadovybė norėjo išsiaiškinti padėtį būryje, tad 1946 metų pradžioje nusiuntė Piliakalnį su apsaugos būriu. Pakeičiui į susitikimą su B rinktinės vadovybe, jos vadu Alfonsu Morkūn-Plienu, Piliakalnis su grupe karių ir štabo ryšininke Aldona Paulavičiūte-Indyra atvyko į šio būrio dislokavimo vietą Darvydų miške. Piliakalnį su

Dobilu jungė abipusė pagarba, gal dėl to, kad jiedu abu buvo mokytojai, nors pastarasis buvo šešeriais metais jaunesnis. Sako, laisvalaikiu jiedu dažnai prisimindavo tas dienas, kai mokė vaikus rašyti ir gerumo. Dažnai tarp jų būdavo ir trečiasis pašnekovas – asmeninė ryšininkė Aldona Paulavičiūtė-Indyra, buvusi Musninkų vlsč. Smailių pradinės mokyklos mokytoja.

Įsitikinęs, kad būrys kovingas, išsprendęs visus organizacinius reikalus, patraukė Ukmergės link. Su vietos partizaniais 1946 metų kovo mėn. užpuolė Pabaisko stribus. Daugiau nei 3 mėnesius gyveno Ukmergės apskrityje, kur bandė sustiprinti ryšius tarp rinktinių. Grįžtant iš Ukmergės, tą nelygtą 1946 metų kovo 24-ąją juos susekė kareiviai...

Į Dubius vykome su Kęstučio mokiniumi, Dailininkų sąjungos Kauno skyriaus pirmininku Gintautu Vaičiumi ir buvusiu politiniu kaliniu, LPKTS Kaišiadorių skyriaus pirmininku Algiu Pilkiu. Pavasarėjantys laukai dar neskleidė savo grožio, pil-



Prie partizanų kūnų niekinimo vietos Kaišiadoryse, Vilniaus g.

kavo kalneliai ir miškeliai. Deja, Dubiai dabar net ne vienkiamis, o negyvenama, apleista sodyba su pabirusiais bičių aviliais. Šalia Antanaičių miškas... Nežinau, koks jausmas apėmė Kęstutį, gal jis regėjo pagal mūsų pasakojimus akyse iškilusį vaizdą, kai keli šimtai rusų kareivių iš abiejų pusių supo grupę partizanų, traukiančių nuo Gegužinės. Keturi jų žuvo: Jono Misiūno-Žalio Velnio pavaduotojas A. Zapkus-Piliakalnis, jo asmeninė ryšininkė Aldona Paulavičiūtė-Indyra ir kovotojai J. Junaitis-Vanagas bei A. Kavaliauskas-Papartis... Kitiems iš apsupimo pasisekė ištrūkti. Po mūšio keturis kūnus sumetė į automašiną, atvežė prie Kaišiadorių geležinkelio aikštės, buvusio S. Ivaškevičiaus namo, kur buvo saugomas (dabar – Vytauto gatvė) ir išmetė patyčioms... Pasak Kazio Kondratavičiaus, mergina buvo su kariška uniформа, vyrai – civiliais drabužiais.

Algis Pilkis, gimęs 1929 metais, tuo metu mokėsi Kaišiadorių gimnazijoje, savo akimis matė ne vieną niekintą partizaną. Kęstučiui Zapkui jis vaizdžiai nupiešė ne tik buvusią aikšt-

Nukelta į 8 psl.



Prof. Kęstutis Zapkus prie atminimo lentos, kurioje iškalta jo tėvelio pavardė

Viešnage Washingtone



Viešnagės Washingtone akimirkos.
Dainora Urbonienė su vaikičiu Jokūbu

Dainora Urbonienė

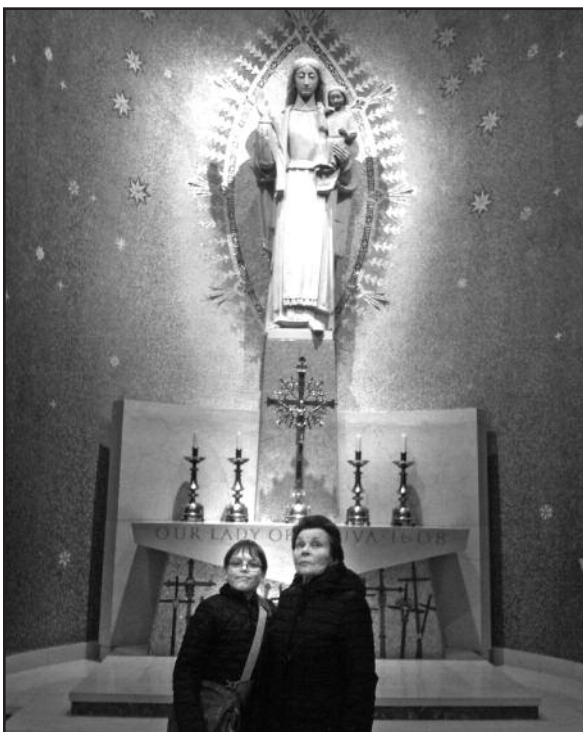
1941 m. birželio 14 d. trėmimai, pirmieji ir patys šurpiausi, vis tolsta ir tolsta. Amžinybėn išeina tų dienų liudininkai. Bet iš tautos atminties neįmanoma ištrinti padarytos skriaudos. Ji išliko nukentėjusiųjų prisiminimuose. Juk ne visus sušaudė, ne visi mirė iš bado, kaip tikėjosi okupantai. Todėl šiandien tiek pirmieji, tiek pokario trėmimai prisimenami ir minimi.

Vienas gražus trėmties paminėjimas įvyko š. m. kovo 25 d. Lietuvos ambasadoje Washingtone. Renginyje pristatyta Irenos Kurtinaitytės ir Vidmanto Zavadzio 2011 m. sudaryta knyga „Sibiro vaikai“ – šešiolikos vaikų trėmtinių autentiški prisiminimai. 2013 m. išversta į anglų kalbą („Children of Siberia“). Didelė garbė dalyvauti renginyje teko ir man. Į netikėtą kelionę pakvietė gerb. ambasadorius Žygimantas Pavilionis, taikliai ją pavadinęs „kelione nuo 82 kvartalo iki Vašingtono“.

Esu viena iš tūkstančių vaikų, kuriuos 1941 m. birželio 14 d. ginkluoti rusų kareiviai suvarė į gyvulinis vagonus, atskyrė tėčius ir išvežė į nežinią. Ataskaitose, kurias sugrižę radome archyvuose, parašytas dar šurkštesnis žodis. Pareigūnas, atsakingas už mūsų trėmtį, raportuoja: „į traukinį pakrovėme (rus. *pogruzili*) 4 žmonių šeimą“. Tuos „pakrautus“ – moteris su vaikais bei senelius – nugabeno už Uralo ir išskleidė po platųjį Sibirą. Vieni buvo apgyvendinti nuskurdusiuose kolūkiuose, kiti – neaprepiamos taigos miško kirtimo kvartaluose. Baisiausios kančios, žinoma, teko tiems, kurie trėmtį privalėjo kęsti siaurėje, prie Laptevų jūros.

Ką matė ir jautė ištremtas vaikas?

Kankino ilgos kelionės spiginant sibiriškam šalčiui, siaučiant pūgoms. Badavome, sirgome. Patyrėme siaubą matydami, kaip laidojami pakely mirę žmonės. Neįmanoma pamiršti tų vis dažnėjančių laidotuvių. Prakasama giliai įšalus žemė, sukalamas šioks toks karstas, supilamas kauburė-



lis ir paliekamas miško žvėrimis, nes gyvuosius veža toliau. Vieną kauburėlį palikome ir mes su mama: nepakėlęs kelionės mirė pusantrų metų broliukas Arutis. Kiekvieną Vėlinių vakarą uždegu žvakelę ant kokio apleisto kapo, o mintyse matau aną kauburėlį tolimoje taigoje. Buvo vaikų, mačusių dar baisesnių vaizdų – mirusiųjų kūnus mėtė ir į upes, ir į jūras. Neapsakomą skausmą patyrė tie, kuriems teko laidoti mamas.

Rūpėjo tėvelių likimai. Nuolat svarstydavome, kur jie, ar gyvi. Pirmosios žinios pradėjo pasiekti 1942 m pavasarį. Deja, skaudžios. Mes su mama tuometu gyvenome miškų kirtimo vietovėje, 82 kvartale. Čia sužinojome, kad daugelis vaikų, tarp jų ir aš, tėčių jau nebeturi. Išidėmėjome vietovę – Krasnojarską. Tik atgavus Nepriklausomybę paaiškėjo konkrečios jų mirčių aplinkybės. Išlikę gyvi buvę kaliniai pasakojo apie baisųjį Revučio 7-ąjį lagerį, kuriame kasdien nuo išsekimo mirdavo vyrai (mano tėvelis prieš mirtį svėrė 32 kg).

Panašius prisiminimus rašo visi trėmtiniai vaikai. Gal daugiau nei badas visus kamavo Lietuvos išgesys, tas svarbiausias klausimas: ar sugrįšime? Tie, kuriems pasisekė, privalėjome liudyti. Knygoje „Sibiro vaikai“ tai ir padarėme. Džiaugiamės, kad mūsų pasakojimais domimasi, kad knyga JAV pristatoma jau antrą kartą.

Todėl man, to 82 kvartalo trėmtinei, tokia svarbi buvo ši kelionė į Washingtoną, į miestą, kur per visą sovietinę okupaciją veikė vienintelė Lietuvos ambasada, miestą, iš kurio sklido laisvas žodis. Net vaikai 20 valandą primindavo: jau kalbės Amerikos balsas... Grožėjauš Washingtonu. Jaudino daugybė vėliavų, žinojau, kad mokiniai kiekvieną rytą prieš pamokas pridėda ranką prie širdies ir gieda valstybės himną. Negali atsigerėti pagarba prezidentams – didingais jų memorialais. Kokia



plati erdvė nuo jų iki Baltųjų rūmų bei Kapitolijaus. Čia pajunti tą laisvę, kurios mes, okupuoti, ilgėjomės 50 metų.

Todėl dėkoju Lietuvos ambasadoriui gerb. Žygimantui Pavilioniui ne tik už pakvietimą, bet ir už Jo bei žmonos gerb. Linos globą svetinguose namuose. Gerb. Linai Kaunienei ačiū už nepamirštamą ekskursiją po Washingtoną, gerb. Jonui ir Rūtai Kronkaičiams – už mielas vaives. Esu dėkinga visiems, susirinkusiems į ambasados salę ir kantriai išklausiusiems pasakojimo apie lietuvių trėmtį. Kartu su manimi dėkoja dukra Rasa bei anūkas Jokūbas. Tikiuosi, kad ir jie ateityje bus liudytojai.

Pasinaudojusi proga norėčiau padėkoti laikraščio „Draugas“ priedo „Kultūra“ redaktorei rašytojai gerb. Renatai Šerelytei ir gerb. Petriui Mendeikai, kurie pirmieji supažindino JAV lietuvių bendruomenę su mano knyga „Sibiras vaiko akimis“. Ačiū už straipsnius, linkiu kūrybinės sėkmės. □

Knygos „Sovietinės Lietuvos kūrėjai ir griovėjai“ pristatymas LNB

2014 metų balandžio 9 dieną Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekoje (LNB) vyko dr. Violetos Davoliūtės knygos „The Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and Modernity in the Wake of War“ (Routledge, 2013) pristatymas. Pokalbyje apie neseniai pasirodžiusią knygą dalyvavo knygos autorė, kultūros istorikė dr. V. Davoliūtė, istorikas dr. Tomas Balkelis, vertėjas, žurnalistas Jonas Ohman, filosofė ir politikė dr. Nerija Putinaite bei LNB tyrėja dr. Dalia Cidzikaitė. Pristatymą rengė LNB Lituanikos skyrius.

Apie knygą

Pristatydamas V. Davoliūtės knygą istorikas Tomas Vaiseta pastebi, jog sovietinė okupacija Lietuvai reiškė ne tik politinės laisvės netekimą, bet ir drastiškas socialines permainas, kai iš kolektyvizuojamų ir niokojamų kaimų jaunoji karta mokytis ir siekti geresnio gyvenimo traukė į ištuštėjusius miestus. Pasak V. Davoliūtės, „jei Anglijoje urbanizacija vyko 400 metų – nuo XVI iki XX amžiaus, tai Lietuvoje toks lūžis įvyko per vienos kartos gyvenimą.“

Knygos „Sovietinės Lietuvos kūrėjai ir griovėjai“ akiratyje – trečiajame XX a. dešimtmetyje gimusi, vėliau lietuvišku kultūrinio elitu tapusi karta. „Išskiriu tą kartą, nes jų gyvenimai sujungė kelias istorines santvarkas, visas su jomis susijusias socialines perversas, skirtingas ideologijas, – sako V. Davoliūtė. – Gimė ir brenė nepriklausomoje Lietuvoje, jie pirmieji pasinaudojo po karo atsivėrusiomis socialinio mobilumo galimybėmis – baigė sovietines aukštąsias mokyklas, gavo gerus darbus, užpildė po karo miestuose atsivėrusį socialinį vakuumą ir ilgainiui patys tapo naujos ideologijos ir visuomenės kūrėjais. Jie tiesiog įkūnija istorinį lūžį.“

V. Davoliūtė sovietinės Lietuvos statytojus ir griovėjus pristato naudodamasi itin įvairiais šaltiniais: atsiminimais, dienoraščiais ir laiškais, oficialiomis kalbomis, laikraščių ir dokumentų ištraukomis, grožiniais bei meno kūriniais, taip pat – pokalbiais su šios kartos atstovais.



THE MAKING AND BREAKING OF SOVIET LITHUANIA
Memory and modernity in the wake of war

Violeta Davoliūtė

Apie autorę

Dr. Violeta Davoliūtė Toronto universitete yra apgynusi disertaciją apie Antrojo pasaulinio karo trauminės atminties sklaidą Europoje, paskelbusi dešimtis straipsnių bei studijų apie Rytų Europos atmintį, traumas ir tapatybės paieškas. 2013 m. su dr. Tomu Balkeliu ji išleido knygą „Maps of Memory: Trauma, Identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States“ (Vilnius, 2012). Šiuo metu ji dirba Vilniaus universiteto Istorijos fakultete, kur vykdo tyrimą apie XX a. Lietuvos gyventojų priverstines dislokacijas. □

Dailininkė Birutė Nomeda Stankūnienė:

„Be susitaikymo nėra kelio į vidinę ramybę“

Algis Vaškevičius

Marijampolėje, Magdalenos Birutės Stankūnienės menų galerijoje atidaryta dailininkės iš Vilniaus Birutės Nomedos Stankūnienės tapybos darbų paroda. Šis pavardžių sutapimas neatsitiktinis – abi menininkės sieja tolimas giminystės ryšys, Birutės Nomedos vyro Almanto Stankūno prosenelis buvo M. B. Stankūnienės tėvo brolis.

„Man ši dailininkė – didelis autoritetas, jos palaikymas yra labai svarbus. Turiu visas jos knygas, puikiai žinau jos darbus. Labai patinka jos grafika, „Lietuvos moterų darbų“ ciklas, taip pat nuostabūs ir batikos darbai. Ir šiai mano parodai atkelti ir Marijampolę taip pat ji padėjo“, – sakė B. N. Stankūnienė.

Vilniūtė dailininkė – labai įdomi pašnekovė. Gyva, spinduliuojanti, kalbanti ir jautriai, ir atvirai. Jos kelias į meną nebuvo labai lengvas ir tiesus, save kaip menininkę ji galėjo realizuoti gana vėlai, nors kūryba visada buvo šalia. Kiek save atsimena, jau trejų metų prieš, būdama penkerių surengė pirmąją parodą daugiaučio namo Žiežmariuose kaimynams.

Tai nestebina, nes jos tėvas, su kuriuo, prisipažįsta, santykiai buvę sudėtingi – žinomas Lietuvos skulptorius Kazimieras Kisielis, sukūręs daug dekoratyvinių skulptūrų, iš kurių žinomiausios – „Bangpūtys“ Klaipėdoje, „Šv. Kristoforas“ Vilniuje, „Martynas Mažvydas“ Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje Vilniuje ir daug kitų darbų. Visai neseniai, vasario pabaigoje miręs menininkas 2006 metais buvo nominuotas Lietuvos nacionalinei kultūros ir meno premijai, 1986-aisiais jam buvo suteiktas Lietuvos nusipelnusio meno veikėjo vardas, 2006 m. – Panevėžio rajono garbės piliečio vardas.

1987 metais dailininkė baigė Kauno technologijos universitetą, kuriam buvo pasirinkusi labiausiai su menu susijusią specialybę – lengvosios pramonės ir odos sričių technologiją. Dirbo interjero dizaino srityje, minkštųjų baldų gamyboje, tačiau noras kurti visada ruseno viduje, ir kai 2004 metais apsisprendė paaimti į rankas teptuką, jo daugiau ir nepaleido. 2009-aisiais menininkė baigė Vilniaus dailės akademiją, dizaino specialybę ir toliau kūrė įvairios technikos darbus.

„Tai buvo kelionė savęs link – aš turėjau sau atleisti, turėjau leisti išsiskleisti tiems želmanėliams, kurie visada buvo manyje – tiesiog leidau sau būti menininke. Atsivėrė naujos erdvės, tarsi įkvėpiau gaivaus oro gurkšnį. Ir visa tai atsispindi mano kūryboje – ir darbų cikle „Septyni jausmai pagal Jobo dramą“, ir kituose, kuriuos aš vadinu „Savęs link“, – sako B. N. Stankūnienė.

„Septyni jausmai pagal Jobo dra-

ma“ – 7 tapybos darbai, sukurti 2005–2006 metais, kuriais menininkė pasakoja, ką išgyveno kelyje į atleidimą ir susitaikymą, kokius jausmus patyrė. Tai tapybos gvašiu kūriniai, juos lydi tekstai iš Jobo dramos, padedantys suvokti, kas viena ar kita abstrakcija siekta pasakyti. Ciklas atsirado po re-kolekcijų „Atleisti ir mylėti“, kuriuos organizuoja „Gerojo samariečio bendruomenė“. Šie darbai su teksta buvo išleisti ir atskira meniška knygele.

„Tai mano gyvenimo patirtis, kuria aš noriai su kitais dalinuosi. Esu įsitikinusi, kad be atleidimo, susitaikymo nėra kelio į vidinę ramybę, galimybę būti tuo, kuo esi. Tik perėjus per savo pragarus ir savo rojus atsirado galimybė būti tuo, kuo save suvokiu – būti kūrėja, būti mama, žmona ir gyventi dvasinėje pilnatvėje“, – kalba ji. Ciklas buvo skirtas Paparčių šv. Juozapo vaikų globos namų dešimtmečiui ir buvo rodytas parapijos bažnyčioje, o po to keliavo po kitas kaimo ir miesto bažnyčias.

„Šis ciklas rodytas beveik dešimtyje Lietuvos bažnyčių. Atvažiuoji į kokius Paparčius ar Šventėžerį, kur žmonės retai pamato naujas parodas, ir matai, kokie šviesūs jų veidai, kaip jiems viskas įdomu, kaip jie stengiasi suvokti tai, ką tu nori pasakyti. Dideliame mieste viskas yra kitaip“, – pastebėjo menininkė.

Išlydėdama šiuos savo darbus į gyvenimą, B. N. Stankūnienė rašė: „Šioje parodoje savo abstrakčios tapybos darbais bandau kalbėti apie jausmus, kuriuos patiriame kelyje į atleidimą. Kai jaučiamės nepelnytai įskaudinti ar sužeisti, kai negalime suvokti ir suprasti savo patiriamos kančios priežasties ir prasmės. Kai jaučiamės bejėgiai ir visiškai apleisti, kaip vaikai, netekę tėvų meilės. Neapsakoma, sunkiai suvokiama kančia žaloja vaiko širdį, kai ji atstumia, palieka, skriaudžia jam patys artimiausi žmonės – tėvai. Suaugę mes suprantame, kaip sužeistos mūsų širdys ir kaip mums reikalinga gydančios meilės galia bei atleidimas ir susitaikymas“.

Pirmoji dailininkės personalinė paroda surengta 2006 metais Rumšiškėse, vėliau – Elektrėnuose, Kaune, Pažaislio vienuolyno ansamblyje, daugelyje kitų erdvių. Vilniaus senamiestyje ji turi savo galeriją „Menų dirbtuvės“, šiuo pavadinimu veikia ir interneto svetainė. B. N. Stankūnienė sako, kad išgyventi iš meno nėra lengva, bet įmanoma.

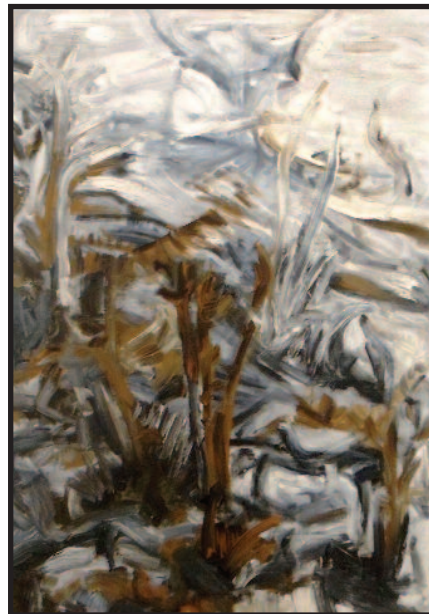
Ji džiaugiasi, kad vienas iš darbų pernai rudenį buvo eksponuojamas New Yorke, Jungtinių Tautų būstinėje, kur vyko meno projektas „Tautos, vanduo, kultūros“, meno priemonėmis išreiškiantis rūpestį dėl vandens – gyvybės šaltinio. Projekte dalyvavo 320 menininkų iš 110 pasaulio šalių, o B. N. Stankūnienė jame dalyvauti pakvietė Tarptautinės pašto meno sąjungos (IUOMA), kurios nare ji yra, menininkų klubas. Tai buvo nauja įdomi patirtis.

„Man kūryba – kalbėjimo būdas.



Dailininkės darbai – abstraktusis ekspresionizmas.

A. Vaškevičiaus nuotr.



Vaikai piešia tai, ko negali išsakyti, o menininkai yra tokie neužaugantys vaikai, kurie negali išsakyti žmoneis įprasta kalba. Man tai ir mąstymo būdas, išsakyto galimybė, nors kartais sunkiai suprantama ir keista. Tiesiog aš taip gyvenu, aš esu tokia. Mano kuriamos abstrakcijos, kuriomis išreiškiu save nėra joks atradimas, abstraktusis ekspresioniz-

mas atsirado Jungtinėse Amerikos Valstijose prieš Antrąjį pasaulinį karą, vėliau persikėlė į Europą ir Lietuvoje turi senas tradicijas“, – aiškina menininkė.

Paklausta, kaip renkasi temas savo darbams, ji atsako, kad temų nesirenka metodiškai – jos kristalizuoja natūraliai, paveikslo turiniui įtakos turi asmeniniame gyvenime ar visuomenėje išskylančios įvykiai. Kaip atskaitos tašką menininkė renkasi gamtos motyvus, augalus, buitines rakandus, kurie kažkokiu būdu savyje turi tai, kas man aktualu.

„Kurti – tapyti man reiškia mąstyti, kalbėti: apie tai, ką man reiškia būti žmogumi, apie santykį su savimi ir kitais, klausiti kitų ir pačiai bandyti ieškoti atsakymo. Kuriu tam, kad atrasčiau reiškinį, įvykių dėsningumą, pasakočiau apie šiuos atradimus ir per savo kūrinius dalinčiausi jais su kitais. Manau, jog mano darbai yra pavykę, jeigu žiūrovas pats noriai interpretuoja matomą vaizdinį. Aišku, nuostabiausia yra tada, kai mano ir žiūrovo asociacijos artimos ar net subtilesnės. Ši abipusė komunikacija ir atradimas – didžiausia paskata kurti“, – sako B. N. Stankūnienė. □



Karpiniai tarsi Velykų margučiai...

Šviesiam kariūnės tautodailininkės Danutės Aleknienės (Kulbytės) atminimui

Laimutė Vasiliauskaitė-Rožukienė



Danutės Aleknienės karpiniai.

Laimutės Vasiliauskaitės-Rožukienės nuotraukos

Būna dienų lyg tyčia: užsuki kur su reikalu, o išvysti netikėtą, savitą ir nepakartojamą reginį, kuris verčia stabtelėti. Taip man atsitiko Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų ramovėje, tiksliau – Meno vadovų kambaryje pamačius šviesaus atminimo vėrį. Danutės Aleknienės (Kulbytės) karpinius, vaizduojančius stebuklingus, žydingus pasaulio medžius su miegančiais, giedančiais paukščiais ar angelais, gėles ir verpstes, padovanotus josios vaikų (jie emigravo ir neturėjo, kur dėt) jau po kariūnės ir tautodailininkės mirties. „Karpinių yra daugiau, čia kabo tik 30 darbų, kiek tilpo ant šių sienų“, – sako Gaudentas Aukštikalnis, Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų ramovės viršininko pavaduotojas.

Nuostabių, žydingų ir nuoširdžių karpinių meistrė gimė 1959 m. Biržų rajone, Neciūnų kaime, miškų ir girių apsuptame vieniemyje prie gražiųjų Rovėjos krantų (būtent iš medžių, žolelių lapų, žiedų įvairovės, paprastų, betgi tobulai gamtos surėdytų formų sėmėsi įkvėpimo). Baigusi Papilio vidurinę mokyklą, įstojo į Vilniaus pedagoginę mokyklą, tuomet ir susidomėjo itin kruopščiu karpinių menu, kuris pavaldus tik darbščiai ir kantriai asmenybei. Po mokslų baigimo dirbo lopšelio-darželio auklėtoja, vėliau – statybos ir remonto valdyboje, nuo 1994 m. – Krašto apsaugos sistemoje. 2005 m. tapo Lietuvos tautodailininkų sąjungos Vilniaus bendrijos nare, jai suteiktas meno kūrėjo statusas. Iki mirties gyveno Vilniuje. Kuklus žmogus, kukli biografija (jos nerasi Vikipedijoje), kuklios parodos, daugiausia eksponuojamos su darbu susijusiose erdvėse.

Parodose dalyvauta nuo 1984 m., daugiausia bendrose (pirmoji – 1984 m. Vilniaus kino teatre „Lazdynai“), po metų, 1985 m., respublikinėje popieriaus karpinių parodoje Vilniaus parodų rūmuose. Kitos trys parodos rengtos kasmet: 2002 m. paroda „Kariai – Lietuvai“ buvo skirta Lietuvos karininkų ramovės reprezentacinių rūmų 65-mečiui, tuomet jos karpiniai kartu su majoro Valentino Ylos ta-

pyba eksponuoti Kauno įgulos karininkų ramovėje. 2003 m., prieš Naujuosius, Vilniaus įgulos karininkų ramovėje dalyvauta 5-ojoje Lietuvos karpinių parodoje, 2004 m. – Lietuvos tautodailininkų sąjungos respublikinėje popieriaus karpinių parodoje Kauno įgulos karininkų ramovėje. Du kartus (2006 m. Švenčionyse ir 2007 m. Širvintose) Danutės karpiniai pateko į atrankinę liaudies meno parodą „Aukso vainikas“.

Už šalies ribų darbai rodyti irgi du kartus: 2007 m. kartu su Vilniaus krašto tautodailininkų – meno kūrėjų bendrijos darbais Lietuvos Respublikos ambasadoje, J. Baltrušaičio namuose Rusijos Federacijoje. 2010 m. lapkritį jos karpiniai rodyti Minske Baltarusijos ir Lietuvos popieriaus karpintojų parodoje, skirtoje Viačeslavo Dubinko (Baltarusija) ir Felikso Marcinkaus (Lietuva) atminimui. Būtent Feliksas Marcinkus 1995 m. sudarė albumą katalogą „Pasaulio popieriaus karpiniai“, kuriame išspausdintas Danutės karpinis „Gėlė“.

Individualias parodas surengė penkias (ši, vaikų padovanotoji Karininkų Ramovei – šešta). Josios „Žydėjimo šviesa“ 2002 m. regėjo Lietuvos kariuomenės Vilniaus įgulos karininkų ramovės lankytojai ir po metų, 2003 m., kariūnai – Karinių oro pajėgų štabe Kaune. Apie šią parodą dailėtyrininkas Romualdas Alekna rašė: „Dažni jos karpinių motyvai yra stilizuoti medžiai, gėlės. Ši stilizacija turi ypatingai jautrią liniją, kuri, sudarydama išraiškingą ažūrą, vaizdu užpildo visą paveikslą plotą. Simetriškumas, kuris sujungia į neišardomą visumą kompoziciją, suteikia juvelyriskumo išpūdį. Čia pasireiškia ir didelis saikingumo jausmas. Karpinių pavadinimai „Giesmė“, „Žydėjimas“, „Gaideliai“ ir jų interpretacija, kuri artima lietuvių liaudies dainoms, sukuria lyrinę nuotaiką. Siluetinių karpinių tarp Danutės Aleknienės darbų nerasime (jų gausu vokiečių, rusų, prancūzų karpiniuose). Matyt, tai būdinga lietuvių tautodailei (audinių raštai, margučiai). Jos karpiniai iškerpami iš spalvoto popieriaus arba pateikiami spalvotame fone. Tai pagyvina vaizdą, suteikia jam puošnumo, dekoratyvumo. Todėl jie artimi lietuvių grafikai“.

2006 m. surengtos dar dvi parodos, abi bibliotekose: Vilniaus Gedimino technikos universiteto ir Lietuvos karo akademijos. Paskutinė asmeninė paroda, jai gyvai esant, rodyta 2008 m. Lietuvos kariuomenės Šv. Ignoto bažnyčioje. Tuomet Lietuvos kariuomenės vyriausiasis kapelionas Rimas Venckus rašė: „Miela Danute, labai dėkoju, kad išpildėte mano svajonę. Labai troškau, kad šioje bažnyčioje žmonės išvystų jūsų kūrybą, prisiliestų prie jūsų gerumo, kruopštumo, ir, žinoma, kad prisiliestų prie mylinčios širdies. Šiandien gal tik Dievas pasakys, kiek savo kūryba palietėte žmonių ir tyliai keitėte jų gyvenimus. Bet, gera buvo matyti, kaip žmogus stebisi jūsų kruopštumu arba pradžiunga kaip vaikas, o svarbiausia, kad savo dvasia tampa turtingesniu žmogumi. Savo kūryba, kaip Dievas, lieskit žmonių širdis“.

Visų Danutės parodų bendroje kuklijoje lankytojų atsiliepimų knygelėje daugelis dėkojo už jos rankų stebuklą, šviesą skleidžiančius kūrinius, suteiktą gėrio ir kantrybės oazę šiais visuotinio skubėjimo laikais. Skulptorius Juozas Ruzgas: „Nepaprastas kruopštumas, stebėtina precizija tiesiog pri-trenkia!“ Lankytojas Paulius: „Jūsų kūriniai tarsi gražūs lietuviški margučiai, atsiritę į Šv. Velykų pakylėtą sielą“.

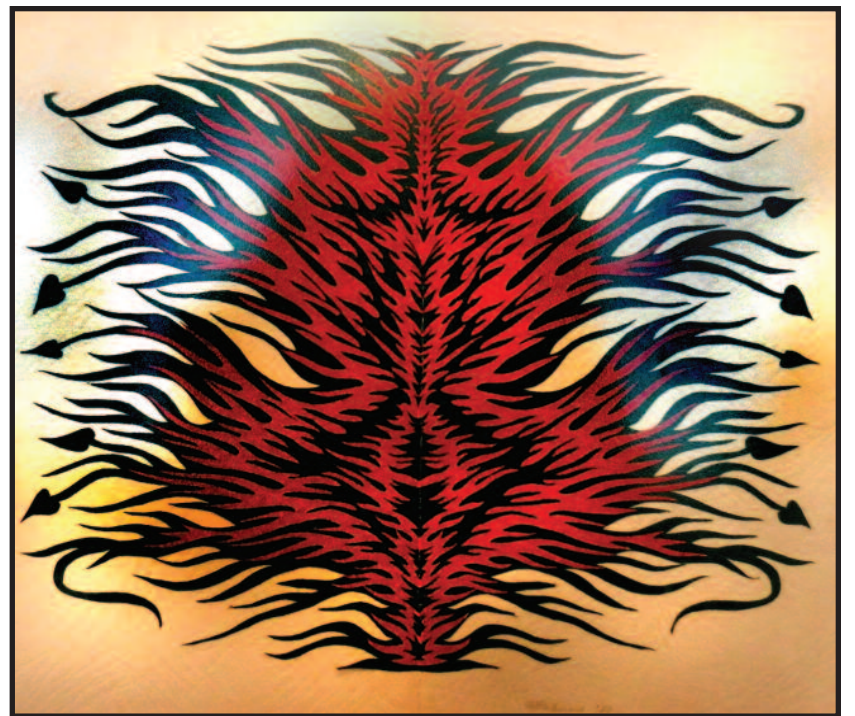
Danutės kolega kapitonas Saulius 2006 m. rašė: „Miela Danute, labai graži ir gausi Tavo darbų paroda. Aš šiandien maštau, kad netolimoje ateityje tavo darbus siuvinės ant drobių, aus staltieses ir kita. Tavo darbuose yra mūsų krašto, lietuviški mo-



tyvai, kurie taps neįkainojamu turtu, tautos paveldu. Džiaugiuosi ir linkiu stiprybės, linkiu skleistis, kas gera, laisva, kūrybiška ir šviesu. Laimingai“.

Manau, reikėtų bent išleisti Danutės Aleknienės (Kulbytės) darbų katalogą, atitinkamai pasirūpinti ju, kartu ir kitų Lietuvos auksarankių karpintojų darbais kaip neįkainojamam archetipiniam turtu, žadinančiam tautinę savimone, dabarčiai ir ateities kartoms. O ar tinkamai kaupiame karpinių fondus šiais laikais?

Truputis informacijos apie karpinių meną. Manoma, kad karpinių menas gimė Rytų šalyse, o Lietuvoje – XVI a. Karpiniai Lietuvoje ir Lenkijoje paplito XIX a. pab. kaip valstiečių pirkių puošybinis elementas – praktiška kukli jų paskirtis buvo puošti indaujas, žibalinį lempų gaubtus, paveikslų rėme-



lius, langus – iškarpytomis užuolaidėlėmis, pasak karpinių meistrės N. Jurėnienės, „iš vargšų noro turėti gražius ir turtingus namus“ (pridurčiau: ir norint realizuoti archetipinius gabumus). 1901 m. Lenkijoje užvirė diskusijos, ar karpiniai yra menas, ypač po prof. Leonardo Strajnovskio straipsnių apie jų meninę išliekamąją vertę, tuomet lenkų kolekcininkai suskubo juos rinkti: to laikmečio karpiniai sudaro neįkainojamus jų fondus Varšuvos, Liublino ir Krokuvos etnografijos muziejuose (deja, tokių senųjų fondų mes neturime). Karpiniai Lietuvoje tampa populiariais XX a. antroje pusėje, kaip tik tada Julijos Daniliauskienės, Nijolės Jurėnienės pramintu taku į karpinių pasaulį atėjo Danutė su savitu pasaulėvaizdžiu, skleidžiančiu gerumą, šviesą ir džiaugsmą. □

MANO DRUSKININKAI⁽³⁾

Audronė Girdzijauskaitė

Pabaiga

Pradžia 2014 m. balandžio 5 d. „Kultūroje“

Tą žiemą į „Dainavą“ buvo atvykęs ir aktorius Stasys Petronaitis, jis gyveno greta, tik mūsų kambarius skyrė didelė bendra vonia su langu į tą patį miškelį. Prie bendro stalo valgykloje Stasys būdavo niūrus ir nešnekus. Bet vieną vakarą, paskutinį jo buvimo vakarą, mes nutarėm pasišnekėti ir susitikom jo kambaryje. Aš atsinešiau savo kavą, o jis – anais laikais populiarią moldavišką konjaką „Belyj aist“. Ilgai kalbėjomės, abu jaudinomės – aktorius ir kritikė, rūkėm (anuomet dar nebuvo tokių žiaurių draudimų, kaip dabar); išgirdau iš Stasio daug negirdėtų dalykų apie Panevėžio teatrą, iš kurio jau senokai buvo pasitraukęs, apie legendų apipintą Juozą Miltinį, savotiškus jo darbo metodus, apie visų mylėtą ir ne laiku išėjusį Bronių Babkauską... Buvau Stasiui labai dėkinga už atvirumą ir pasitikėjimą.

Daug metų teko bendrauti su Vytautu Blože ir jo gyvenimo drauge Nijole Miliauskaite. Artimiausią susipažinimą tada, kai jie išvyko gyventi į Druskininkus. Pirmieji jų gyvenimo metai nebuvo lengvi – neturėdami savo buto, jie nuomodavosi įvairius pensionatus, butelius. Ir Vytauto svajonės gyventi gryname ore, keliauti pėsčiomis miškais, mašinų neišvažinėtais keliais, o svarbiausia – dirbti, rašyti tyloje ir ramybėje – po truputį pildėsi. Mūsų bendravimas buvo tarsi koks ritualas: iš pradžių susitikdavom sanatorijoje, aptardavome Vilniaus menų aktualijas, o paskui traukdavom į Bložių namus, kuriuose laukdavo Nijolės kruopščiai paruošta vakarienė, ilgi pokalbiai, daugiausia – apie naujus Vytauto darbus, vertimus, Nijolės leidžiamas knygas. Niekuomet nepamiršiu Vytauto sumanymo pėsčiomis keliauti į Švendubrę (tą kaimą jis labai mėgo, ilgainiui ten įsigijo namelį). Kai užpustytu keliu nelengvai pasiekėme kaimo pakraštį, atsistojom ant raisto ar slėnio krašto, man pasirodė, kad stoviu ant užšalusios, apsnigtos jūros kranto. Rausvi saulėlydžio spinduliai apklojo sniegą, toluose dūlojo miškas, o ant kranto bolavo pliki beržai; tas vaizdas priminė senobines fotografijas ir atrodė, kad į veidą alsuoja amžinybė... Atminty išliko vienas Šv. Kalėdų vakaras nuomojamame butelyje. Prie sienos, sename ąsotyje ant stalelio buvo pamerkta pušies šaka su kankorėžiais ir vienu baltu Nijolės karpiniu. Vytauto stalas nukrautas popieriais – jis vertė Cesario Vallejo poeziją ir nutarė mums paskaityti ištraukų. Išstisus posmus skaitė ispaniškai, rusiškai, lietuviškai, lygino, kritikavo vertimus ir karštai gyrė. Degė žvakės ir atrodė, kad aistringa ir liūdna poezija tirpdo sniegą už langų...

*Numirsiu aš Paryžių, lyjant lietuvi,
Jau aš gerai atsimenu tą dieną.
Paryžių līs lietus kaip šiandien,
Kaip šiandien bus tikriausiai ketvirtadienis.*

Įsiminė daugybė pokalbių fragmentų, jų nuotaika, kartais ginčytini Vytauto pareiškimai, tylūs, subtilūs Nijolės pastebėjimai. Apie tai jau esu rašiusi savo portretų knygoje kur kas plačiau. Turiu ne vieną būtent Druskininkuose man užrašytą jų knygą... Gerai pamenu ir dar vieną žiemos vakarą, kai Bložes aplankiau su savo drauge lėlininke Laima Lankauskaite. Tą vakarą iš Ratnyčios atvyko jaunas poetas Kornelijus Platelis, skaitė mums savo eiles, jaudinosi drauge su mumis, Bložė kinkavo galvą į ritmą pritardamas ir žiūrėjo į mus – kaip patiko? Išėjom su Laima persmelktos poezijos, laimingos. Vaikščiojom apsnigtu parku prie bažnyčios, kalbėjomės apie tai, kaip svarbu mokėti viskuo dalytis su kitais...

2008 žiemą „Dainavoje“ sutikau ir Bronį Savukyną. Pats buvo tikras dūškas – karštas, aštrokas, turėjęs savitą humoro jausmą, mylėjęs šitą žemę ir jautęs netoliese esant tėviškę, kažkur aname Nemuno krante. Tai buvo paskutinė jo gyvenimo žiema. Valgėm prie vieno didelio apskrito



Nijolė Miliauskaitė ir Vytautas Bložė. 1984 m., Poezijos pavasaris, Baisogala

stalo, dviese, pasišnekėdavom daugiausia per pietus, nes mūsų dienos režimas nesutapo. Dėl ligų Bronys nesiskundė, nuotaikų nerodė. Džiaugėsi procedūromis. Vakarašis būdavo jau pavargęs, kviečiamas niekur nebeidavo ir mėgino dirbti. Po pietų kartais pavaišindavo kava čia pat prie valgyklos baro, o paskui kviesdavosi į savo kambarį (tą patį, kuriame anuomet gyveno Stasys Petronaitis) paskanauti gerosios „Metaxos“. Turėjo gerų knygų, duodavo paskaityti. Rankraščiais buvo nukrautas visas jo stalas. Gyveno tarsi nenujaušdamas, kad pavasarį teks su viskuo atsiveikinti.

Daugiausia teko bendrauti su Druskininkų inteligentais Veronika ir Gerardu Šatūnais. Dar giliu sovietmečiu mus supažindino advokatas, dabar jau gyvenantis Vilniuje, Algis Grinevičius. Tai buvo Naujųjų Metų išvakarės, kai su sūnum kviešti atvykom pas Joną Vaitkų. Jis, jei neklystu, tada dirbo Šiaulių dramos teatre, o jo šeima dar gyveno Druskininkuose, nedideliame mediniame namelyje netoli bažnyčios (dabar jis nugriautas). Perone mus pasitiko mano ir Jono pažįstamas su Algiu. Atėję prie Vaitkų namo, radome raštelį ant durų, kad jie turėję skubiai išvažiuoti, raktai esą sandėliuke ant malkų, galim pasilikti nakvoti, jeigu norim. Name buvo siaubingai drėgna, šalta ir vyrai nutarė, kad čia pasilikti mums būtų neįmanoma. Taip mus, truputį numigusius Vaitkų namuose, su visu mūsų šampanu ir saldinių dėže – tiek teturėjom – apie dešimtą vakaro Algis Grinevičius pasitiko prie pašto ir nuvedė pas Šatūnus. O ten mūsų laukė šilti jaukūs namai Čiurlionio gatvė, elegantiška aplinka, šventiškas stalas, kaip visuomet pas Verutę, ir net dovanos po egle. Susipažino mūsų vaikai. Užsimezgė ilgametė draugystė.

Kai negaudavau kelialapio į sanatoriją, Gerardas man parūpindavo žiemą tuščią kokios nors didžiųjų miestų įmonės poilsio vietės kambarį ar pensioną. Taip esu pusvelčiui gyvenusi įvairiose vietose, o kartą ir Alytaus namelyje, visiškai viena vakariniame miesto pakraštyje. Pro langus mačiau nedidelę sodybėlę. Rytą iš tvartelio išleistos vištos kapstė neseniai apsnigtą taką, ieškodamos senos žolės. Leisdamasi saulė raudonai nudažydavo sniegą, takučiu į kaimyninio namo tvartą žygiuojanti katė atrodė rausvai žalia, o jų namo kamino dūmai priminė, kad šalia yra žmonių. Čia, kaip ir visur, savaitgalį mane aplankydavo sūnus, kartais – architektai Valerija ir Eugenijus Cukermanai iš Vilniaus. Mokėjom džiaugtis nedideliais malonu-

mais, stebėti gamtą, lankyti įvairias vietas (viena mėgstamiausių buvo senosios Druskininkų kapinaitės, kelias aplink Druskonio ežerą, Nemuno pakrantės), rašyti vieni kitiems laiškus, laukti jų. Vienas iš tokių džiaugsmų buvo Druskininkų skaniųjų dešrelių valgymas kokioje nors kavintuėje, kulinarijoje ar net stoties bufete. Viešbučio kavinėje oficinei pasiūlius pietums dešrelių su bulvių koše, Benjaminas Gorbulskis jai juokais pasakė: „Dešrelės, panele, nusiųskit į Saratovą, ten jų labiau reikia, o mums (mes abu buvom su savo vaikais – aut.) atneškite po kepsnį.“

Niekuomet nepamiršiu ir dar vieno ypatingo džiaugsmo, susijusio su tuo, jog kai kuriuose Lietuvos vietose (ypač pajūryje ir Lenkijos pakraščiuose) buvo įmanoma pamatyti užsienio televizijos programas. Tąsyk buvau „Lietuvos“ sanatorijoje, manęs aplankyti atvažiavo sūnus iš Vilniaus, ir tą savaitgalį, kai daugelis išvykdavo namo, mums leido persikelti į puikius apartamentus, kuriuose televizorius (Lenkijos kanalas) tą vakarą parodė absoliučiai neįtikėtiną, trykštančią humorą amerikietiško politinio lėlių teatro „Muppet show“ programą, kurioje veikė visokie žavingi žvėrys – šuo, varlė, beždžionė, egzotiškas paukštis plokščiu snapu... toks mažas politinis seimelis. Visi buvo ryškių charakterių, tarp jų vyko karšti debatai. Mudu sėdėjom kaip užhipnotizuoti ir laimingi, prisilietę kito pasaulio, kuris atrodė toks tolimas, toks nerealus... □



Bronys Savukynas

LIETUVOS ŽVALGYBA (1918–1940)

Perpetua Dumšienė

Istorinė Lietuvos Respublikos prezidentūra Kaune rengia susitikimus su vertais šio garbingos auditorijos žmonėmis, sukviečia klausytojus į Lietuvos valstybingumo istorijai svarbių knygų pristatymus. Šį kartą elektroniniame laiške buvo kvietimas į istoriko, publicisto ir politiko, Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto nario dr. Arvydo Anušausko naujausios knygos „Lietuvos žvalgyba 1918–1940 metais“ pristatymą. Organizatoriai pabrėžė, kad „autorius tyrimas ir įžvalgos padės suvokti ir objektyviai įvertinti tarpukario Lietuvos slaptųjų tarnybų vaidmenį užtikrinant nacionalinį saugumą, bei per istorijos prizmę pažvelgti į šių dienų aktualijas“.

Reikia pasakyti, kad Ukrainos įvykiai pažadino visos mūsų valstybės gyventojų pilietiškumą, be abejo, ir mano pačios, tad ir į susitikimą nuėjau ir visą knygą nuo pradžios iki pabaigos perskaičiau. Mielai šiuo rašiniu pasitar naušiu žmonėms, kuriems šios knygos skaityti dar neko.

„Lietuvos žvalgyba 1918–1940 metais“ – tai dar vienas iš nebūties atkovotas ir visuomenei pateiktas Lietuvos valstybingumo įrodymas. Kaip rašoma knygos įvade, „Lietuvos slaptųjų tarnybų ir jų darbo-žvalgybos, kontržvalgybos, politinio sekimo – moksliniams tyrimams iki šiol nebuvo skiriamas gilus dėmesys. Viena priežasčių – nevienareikšmiškas buvusių santvarkų visuomenės dalies (ir politinio, ir intelektualinio elito) požiūris, kuriam darė įtaką politinio režimo permainos, autoritarinio valdymo stilius. Pažvelgus nuodugniau, šios tarnybos yra labai svarbus valstybės institucinės sąrangos elementas ir valstybės interesų apsaugos instrumentas.“

O plačiau visuomenei, be abejo, knygoje įdomi Lietuvos žvalgybos istorija – kupina įvairių intriguojančių šnipų istorijų, intensyvių dvikovų su kaimyninių valstybių slaptosiomis tarnybomis, sėkmingomis ir nesėkmingomis slaptomis operacijomis. Prieš devyniasdešimt penkerius metus susikūrusi Lietuvos žvalgyba pergyveno itin įdomų ir sudėtingą laikotarpį. Tiriant slaptųjų tarnybų veiklą atskleidžiama jų raida, metodų kaita, aprašomos įdomesnės operacijos, apibūdinama Lenkijos, Sovietų Sąjungos, Prancūzijos ir Vokietijos analogiškų tarnybų veikla Baltijos valstybėse. Įdomu sužinoti, kiek buvo susekta užsienio valstybių agentų, kaip buvo kovojama su kitų valstybių remiama ir finansuojama antivalstybine veikla, kokie buvo brangiausiai apmokami agentai, kaip veikė užsienio žvalgybų rezidentūros, kaip buvo kovojama su teroristais.

Knygos populiarumą visuomenėje tikrai stiprins tai, kad ji iliustruota dokumentų faksimilėmis, žvalgybininkų archyvinėmis nuotraukomis, pateikiamos ir trumpos žvalgybininkų biografijos. Vertingas ir knygos informacinis aparatas – knygoje pateikiami priedai: žvalgybos struktūros ir jų vadovai, kontržvalgybos ir valstybės saugumo tarnybų struktūros ir jų vadovai, Vokietijos agentai, sulaikyti Lietuvoje, Lenkijos agentai, sulaikyti Lietuvoje, pavardžių rodyklė, literatūra ir šaltiniai.

Lietuvos žvalgybos istorija nagrinėjama remiantis išlikusiais, anksčiau buvusiais slaptais Krašto apsaugos ministerijos ir Valstybės saugumo departamento dokumentais, Kariuomenės teismo bylomis (išsaugotomis Lietuvos centriniame valstybės archyve). Naudotasi kai kuriais rankraščiais iš Lietuvos literatūros instituto rankraštyno. Vertingų duomenų rasta KGB bylose, kurios saugomos Lietuvos ypatingajame archyve. Tai A. Povilaičio, P. Lašo-Spiridonovo, K. Dulksnio ir kitų žvalgybos bei saugumo darbuotojų tardymo medžiaga, kurioje gausu faktų apie slaptųjų tarnybų veiklą dvidešimto amžiaus ketvirtąjį dešimtmetį. Knygos autorius mini, kad jam teko susipažinti su Lietuvos žvalgybą liečiančiais dokumentais Rusijos, Estijos, Latvijos, Lenkijos ir Vokietijos archyvuose. Didelės vertės turi ir buvusių slaptųjų tarnybų darbuotojų

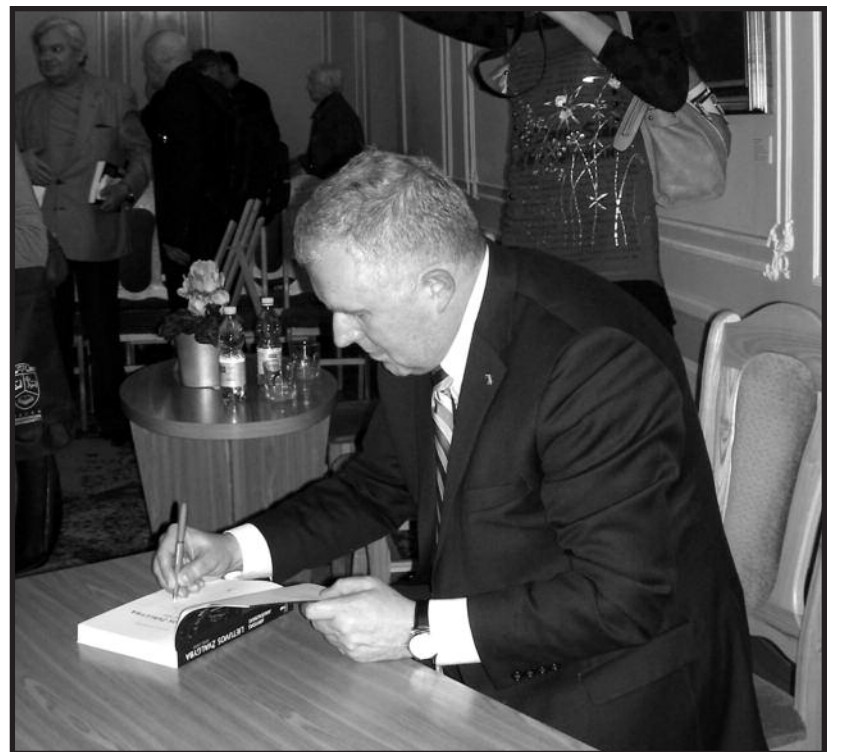
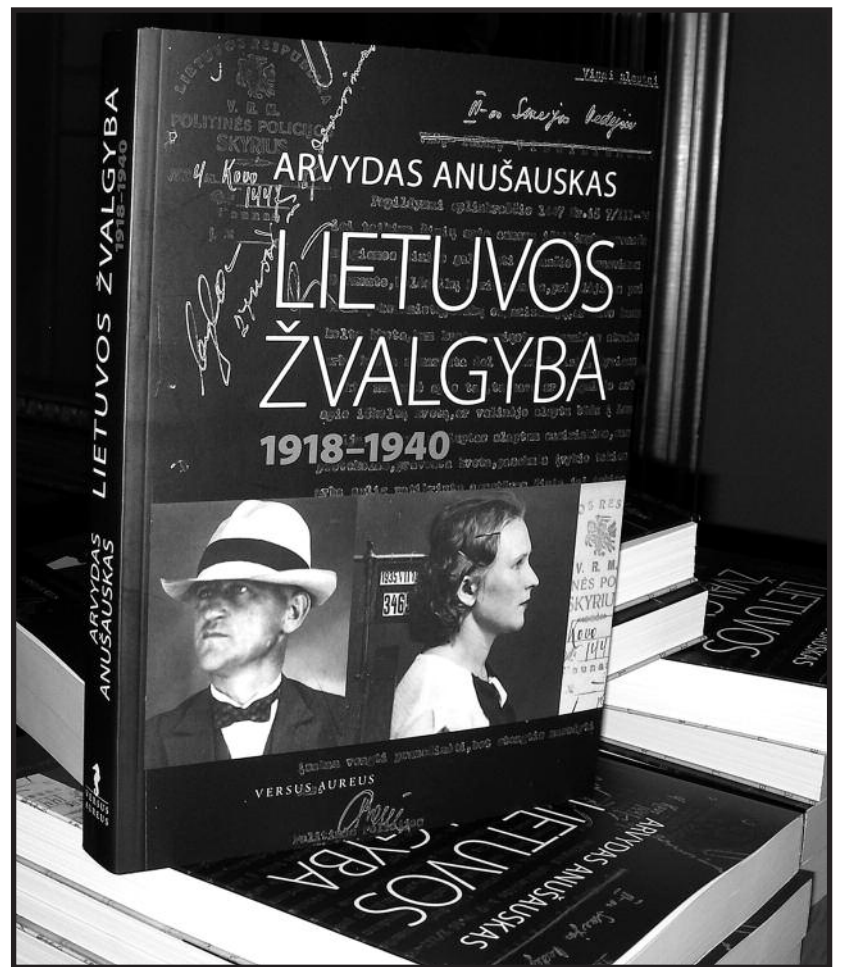
prisiminimai, jų artimųjų pasakojimai. Autoriui pavyko pakalbinti Australijoje ir JAV gyvenusius žvalgybos vadovo P. Kirlio dukrą ir saugumo departamento direktoriaus A. Povilaičio sūnų.

Knygoje atskleidžiamos sutelktos Lietuvos žvalgybos pastangos tokiuose plataus masto įvykiuose kaip Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos 1923 metais istorija, „plečkaitininkų“ antivalstybinė veikla, žvalgybos atskleisti Lietuvos komunistų (bolševikų) partijos ryšiai su Sovietų sąjungos žvalgyba. Rasime ir daug įdomių detalių – kaip Lietuvos žvalgyba sulaukė Lenino bendražygi, kaip Rusija palaikė antivalstybines organizacijas, kokiais metodais vadovavosi Rusijos rezidentūra Kaune, verbuodama sau agentus iš Lietuvos valdininkų aplinkos.

Knyga tikrai įdomi įvairaus išsilavinimo skaitytojams, ne vien istorikams, nes autorius stengėsi apžvelgti ne tik Žvalgybos kūrimosi ypatybes, pirmuosius žvalgybos ir kontržvalgybos darbus, bet ir nevienareikšmiškus slaptosios tarnybos santykius su tuometine visuomene, spauda ir politikais. Prisimenu, teko skaityti vieno literatūros kritiko pastabas, kad lietuvių prozininkų kūriniams trūksta dokumentuose randamo autentiškumo, archyvų studijomis paremto istorinio kolorito ar personažų charakteristikų, tad ši knyga – tikras lobis prozininkams, scenaristams, žurnalistams. Gali būti puiki pagalbinė knyga istorijos mokytojams, juk mokiniams įdomi šnipų tema, o filmuose iki šiol rodomi tikrai ne lietuviški personažai. Dėstant literatūrą tikrai pravers tokia įdomi detalė, kad garsusis keliautojas ir knygų autorius Matas Šalčius, pasirodo, 1919–1920 metais buvo Žvalgybos skyriaus Propagandos dalies viršininkas, o labai prieštaringai vertinamas Liudas Gira organizavo pirmuosius Lietuvos žvalgybos savanorius (neapmokamus) agentus.

Knygoje pabrėžiami ir didžiuliai nuopelnai žmonių, kūrusių ir stiprinusių Lietuvos valstybės saugumo ir žvalgybos tarnybas, žmonių, kurie buvo nepelnytai pamiršti arba nužudyti okupantų. Tai Jonas Žilinskas, Mykolas Lipčius (išstremtas žuvo Sibire), Petras Kirlys (sušaudytas Lefortovo kalėjime), Juozas Matusaitis (sušaudytas Lefortovo kalėjime), Augustinas Povilaitis (išvežtas į Maskvos Lubiankos kalėjimą, sušaudytas), P. Lašas-Spiridonovas (žuvo kalėjime), Jonas Statkus (išvežtas į Maskvos Lubiankos kalėjimą, vėliau laikytas Butyrkų kalėjime ir dingo be žinios), Jonas Budrys, Antanas Užupis, Stasys Raštikis, F. Bortkevičius ir daugelis kitų pirmųjų Lietuvos slaptųjų tarnybų darbuotojų.

Bet grįžkime prie minties, kuri buvo išsakyta kvietime į knygos „Lietuvos žvalgyba 1918–1940“ pristatymą: „per istorijos prizmę pažvelgti į šių dienų aktualijas.“ Mažant apie tai, reikėtų pasakyti, kad šią knygą turėtų perskaityti kiekvienas politikas, valdininkas, žurnalistas. Tuomet ši knyga pasitarnautų kaip guvesnio mąstymo treniruoklis, visai kitaip būtų žiūrima į šiuolaikines valstybei kylančias grėsmes. Štai atsiverskime skyrių „Dekanozovo kareiviai ir VSD likvidavimas“, skaitome pirmą sakinį: „1940 m. birželio 15 d. į Lietuvą irie-



Knygos autorius Arvydas Anušauskas dalija autografus.

P. Dumšienės nuotraukos

dėje sovietų tankai užėmė pozicijas ir greta Valstybės saugumo departamento. Tas sakinytis sukelia tokias asociacijas, atveria tokias žaizdas kiekvienos šeimos biografijoje, o praėjus šitiek metų, tos žaizdos ir vėl atsinaujina žvelgiant į rusų tankus Kryme.

Galvoti, analizuojant kai kuriuos šiuolaikines Lietuvos vidaus gyvenimo reiškinius, skatina ir knygoje minima rusų rezidentūros Kaune agentų verbavimo metodika: „pirmiausia pradėti ieškoti nepatenkintų Lietuvos valdžia ir sunkiai besiverčiančių valdininkų, finansuoti kai kurių straipsnių pasirodymą spaudoje“. Bet derėtų įsiminti ir kitą knygos „Lietuvos žvalgyba 1918–1940“ pamoką (analizuojant slaptųjų tarnybų veiklą po 1926 metų perversmo) – per didelis specialiųjų tarnybų dėmesys politikams, nevyriausybinėms organizacijoms, inteligentijai skatina žmones nusišalinti nuo aktyvios pilietinės visuomenės kūrimo, o tuomet valstybės gynybos visuotinumui idėja irgi silpnėja.

Knygoje atskleistos tiesos mus užgrūdins, parengs pasitikti XXI amžiaus mums skirtus iššūkius.

Noriu nuoširdžiai padėkoti Vytauto Didžiojo universiteto profesoriui, humanitarinių mokslų daktarui Jonui Vaičėnioniui, kuris rengiant šį straipsnį leido pasinaudoti savo bibliotekos knygomis. □

Kultūros kronika

2014 m. balandžio 10 d. Vilniuje prasidėjo XVI tarptautinis muzikos festivalis „Sugrįžimai“. Festivalis „Sugrįžimai“ atsirado atkūrus Nepriklausomybę, kai Lietuvą pradėjo lankyti muzikai išsiviečiai, o gabiam jaunimui atsivėrė keliai studijoms užsienyje. Tada Lietuvos muzikų rėmimo fondas ėmė rengti Tarptautinius muzikos festivalius „Sugrįžimai“, į kuriuos kvietė užsienyje studijuojantį bei dirbantį jaunimą ir vyresnius, antrosios ir trečiosios kartos išsiviečius. Festivalio kraitėje – jau per 240 koncertų (po 15–20 kasmet), juose dalyvavo per 160 užsienyje studijuojančių ir besimokančių muzikų, apsilankė per 65 tūkstančiai klausytojų. Sulaukta svečių iš 30 valstybių: Prancūzijos, Vokietijos, Austrijos, Šveicarijos, JAV, Pietų Afrikos, Tailando, Norvegijos, Didžiosios Britanijos, Kanados, Belgijos, Liuksemburgo, Rumunijos, Venesuelos, Čilės ir kt.



Balandžio 11 d. Nacionalinėje dailės galerijoje atidaryta New Yorke gyvenančio tapytojo Kęstučio Zapkaus darbų retrospektyva. Kęstučio Zapkaus tapybos retrospektyva – išsamiausias menininko kūrybos pristatymas Lietuvoje. Čia pirmą kartą rodomos didžiaformatės drobės, atkeliavusios iš menininko dirbtuvės New Yorke. Svarbiausi Zapkaus kūriniai, atspindintys jo meninės sistemos formavimąsi, atrinkti iš Lietuvos dailės muziejaus, Lietuvos išsiviečių dailės fondo ir privačių kolekcijų. Parodoje išryškėja svarbiausi Zapkaus kūrybos etapai, kurie atspindi ne tik aktualias tapybos raidos problemas, bet ir istorijos vyksmą.



Balandžio 15 dieną Londono šv. Kazimiero bažnyčioje koncertavo tarptautinių konkursų laureatas, Vilniaus Balio Dvariono muzikos mokyklos choras „Viva Voce“ (vadovai – Virginija Katinienė ir Raimondas Katinas). Programoje skambėjo Juozo Naujalio, Vytauto Montvilos, Stasio Šimkaus, W.A. Mocarto, Mary Lynn Lightfoot, Astor Piazzola, Vytauto Kernagio, Ovidijaus Vyšniausko, Vaclavo Augustino ir kitų kompozitorių kūriniai. Vilniaus Balio Dvariono dešimtmetės muzikos mokyklos choras suburtas 1970 m. Šiuo metu jame dainuoja 150 moksleivių, kurių amžius – nuo 10 iki 17 metų. Nuo įkūrimo pradžios choras dalyvavo visose respublikinėse ir Pasaulio lietuvių dainų šventėse, pelnė švenčių laureatų vardus, dalyvavo daugelyje Vilniaus miesto bei respublikinių chorinių renginių, koncertavo užsienyje, pelnė nemažai tarptautinių apdovanojimų.

Balandžio 3–5 d. San Marine tris dienas vykusioje gintarui skirtoje tarptautinėje konferencijoje „Gintaro keliai“ 36 mokslininkai iš įvairių Europos šalių diskutavo ir pristatė naujausius archeologinius tyrimus gintaro kelio tema. Šioje konferencijoje pranešimus skaitė net du archeologai iš Lietuvos – Vilniaus dailės akademijos prorektorius Adomas Butrimas ir Lietuvos istorijos instituto mokslinė bendradarbė Agnė Čivilytė. Be Italijos atstovų, joje dalyvavo archeologų ir istorikų iš Latvijos, Lenkijos, Graikijos, Bulgarijos, Slovakijos, Čekijos ir Didžiosios Britanijos. Baltijos jūros gintaras Italijoje yra labai vertinamas ir jo tradicija yra kaip niekad gyva ir verta kuo didesnio susidomėjimo ir kuo platesnio pripažinimo. Diskusijomis apie Gintaro kelią Italijoje pabrėžiama istorinė, ekonominė ir kultūrinė jungtis tarp Baltijos šalių ir Italijos.

Balandžio 4–13 dienomis New Yorke vykusioje kino festivalyje „Panorama Europe“ pristatyta lietuviškų dokumentinių filmų programa „Kino inkluzai“. Programoje „Kino inkluzai“ demonstruoti suskaitmeninti ir restauruoti septyni ryškiausi XX a. Lietuvos dokumentinio kino filmai: „Neregų žemė“ (rež. A. Stonys), „Senis ir žemė“ (rež. R. Verba), „Laikas eina per miestą“ (rež. A. Griekvičius), „Šimtamečių godos“ (rež. R. Verba), „Kalionė ūkų lankomis“ (rež. H. Šablevičius), „Juoda dėžė“ (rež. A. Maceina, 1994) ir „Dešimt minučių prieš Ikaro skrydį“ (rež. A. Matelis). Filmų demonstracijoje dalyvavo ir filmus pristatė viena iš programos „Kino inkluzai“ sudarytojų ir filmų restauravimo iniciatorių dr. Lina Kaminskaitė-Jančorienė.

Balandžio 9 d. garsiausios Vienos koncertų erdvės „Musikverein“ Stiklo salėje (Gläserner Saal) įvyko jaunųjų Lietuvos atlikėjų, Vienos muzikos ir vaizduojamųjų menų universiteto studentų Dalios Dėdinskaitės (smuikas) ir Glebo Pyšniako (violončelė) dueto koncertas „Duettissimo“. Pakvietimas dalyvauti šioje koncertinėje programoje – didžiulis šių jaunųjų styginių profesionalumo įvertinimas, taip pat jų atliekamų Lietuvos kompozitorių kūrinių pripažinimas ir sklaida Austrijoje. Lietuvių kompozitorius, Nacionalinės premijos laureatas Vytautas Barkauskas irgi liko neabejingas šiam ansambliui ir specialiai koncertui „Musikverein“ Vienoje sukūrė ir dedikavo jauniems muzikams kūrinių „Duettissimo“. Profesorius V. Barkauskas puikiai vokiečių kalba gausiai susirinkusiems klausytojams pristatė savo kūrinių ir pabrėžė, jog Dalios Dėdinskaitės ir Glebo Pyšniako profesionalumas ir atlikimo išraiška įkvėpė jį parašyti šį kūrinių būtent taip. Žiūrovai buvo sužavėti jaunaisiais atlikėjais, jų repertuaru ir pabaigoje dėkojo audringais plojimais ir daugkartiniu kvietimu į sceną.

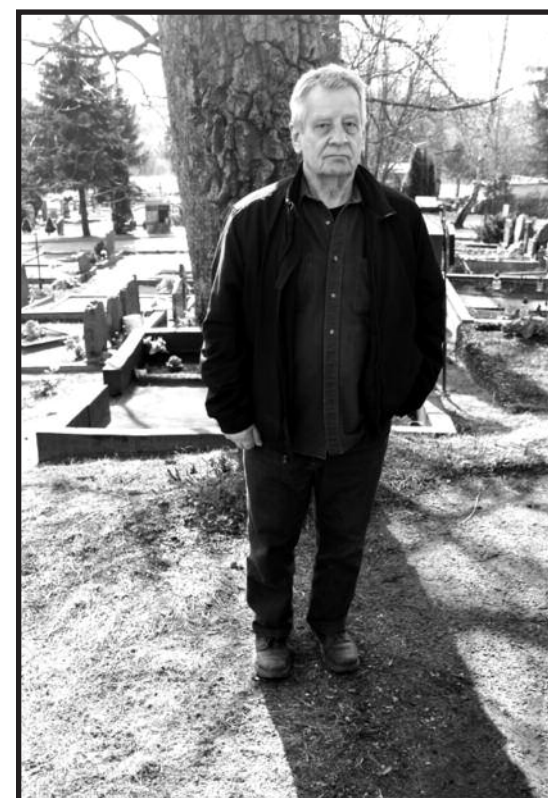


Zapkus

Atkelta iš 2 psl.

tę, čia stovėjusius pastatus, bet ir apsakė siaubą tėvų, brolių, seserų akyse, matant gulintį išrengtą vaiko ar brolio kūną. Kęstučiui buvo neaišku, ko siekė okupantas tokiais veiksmais: buvo nesveikos psichikos, tyčiojosi iš priešininko? O gal tai buvo tik žuvusiojo artimųjų, jo draugų įbauginimo elementas. Jei taip, tai visa tai sveikam protui nesuvokiama...

Po poros dienų, tai yra 1946 metų kovo 26-ąją, Gudienoje besislapsčiusi centro ryšininkė Aldona Sipavičiūtė-Velnio Išpera pamatė niekinamus Piliakalnio, Laukinukės ir jų draugų kūnus. Kartu su draugu iš Gudienos Pranu Jacinavičiumi naktį Piliakalnio ir Laukinukės kūnus iš aikštės išvogė ir užkasė senose Kaišiadorių kapinėse, už tvoros, apie 30–40 metrų nuo jų pradžios. Važiavo su vežimu, kūnus susuko į paklodes, duobę iškasė ir anksto, paskui



Kęstutis Zapkus Kaišiadorių kapinėse, kur, manoma, buvo užkastas jo tėvelio kūnas

kruopščiai išlygino, užmaskavo. Buvo žinoma daug atveju, kai stribai ir saugumiečiai išvogtų partizanų kūnų ieškodavo, o radę užkastus kapinėse ar kitur, iškasdavo ir vėl išmesdavo...

Kaišiadorių kapinių senojoje dalyje tą vietą surandame. Tarp dviejų kapų išlikęs ruoželis neužimtos žemės, auga medis, gal už 8 metrų į rytus dangų remia galingas ažuolas. Kęstutis Zapkus valandėlei stabteli, susimąsto... Jis norėtų tėvelio kūno užkasimo vietą pažymėti atminimo ženklu – geriausiai tautodailininko pagamintu kryžiumi... Gal ir išsipildys sūnaus svajonė, nes Algis Pilkis pažadėjo išsiaiškinti seniūnijoje tokią galimybę, o mes – surasti kryždirbį... Kęstutis mano, kad laukuose, kur tėvelis žuvo, statyti atminimo ženklą netikslinga, nes nėra net lauko keliuko, vedančio ten, vieta neprieinama. O Kaišiadorių kapinėse prie pastatyto kryžiaus su informacija apie žuvusį Aleksandrą Zapką-Piliakalnį ir jo draugę ryšininkę ateitų ne tik čia nuolat besilankantys, bet galbūt ir jaunimas, pavyzdžiui, per Vėlines...

Ilgai stovėjome prie Kaišiadorių partizanų koplytėlės, kuri architekto Stasio Petrausko iniciatyva ir pagal jo paruoštą projektą (keramikė Aldona Skarbalčiūtė, vitražistas prof. Kazys Morkūnas) pradėta statyti 1992 metais. Juodo granito plokštėse iškalta keli šimtai šiose apylinkėse kariavusių ir žuvusių partizanų pavardžių. Tarp jų – ir Aleksandro Zapkaus... Algis Pilkis patvirtino, kad šis paminklas, daugelio nuomone, yra vienas išpūdingiausių visoje Lietuvoje. Kęstučiui – neabejotinai, nes taip pagerbtas jo tėvelio atminimas. □